

H. Varga Márta

A nagyító (nyomatékosító, jelentéssűrítő, túlzó) képzők a magyarban (az augmentatívumok)

1. Bevezetés

A nyelvi érzelmkifejezés a szóalkotás szintjén talán a szóképzésben ragadható meg legkönnyebben. A képzők között léteznek ún. érzelmkifejező vagy affektív morfémák, amelyek meglehetősen sokféle, szubjektív-erotív tartalom kifejezésére, pozitív és negatív irányú értékelésre alkalmasak. A kizárólag beszédhelyzetekben realizálódó evaluatív (értékelő, pragmatikai¹) jelentés sokkal fontosabb a szemantikai (szótári) jelentésnél, általában felül is írja azt. Különösen a kicsinyítést és a nagyítást jelentő diminutív és augmentatív képzésben találhatók olyan derivátumok, amelyek érzelmi tartalmát ezek a képzők hordozzák.

A kicsinyítő képzős derivátumokkal kapcsolatban írt korábbi tanulmányaimban (H. Varga 2023, H. Varga megjelenés alatt) éppen azt vizsgáltam, hogy a diminutív képzőkhöz – amelyek legáltalánosabb jelentése a bázis kicsinyítésére szolgál: az alapszó jelentésének a 'kis, kicsi' szemantikai jeggyel való kiegészítése, mintegy lekicsinyítve azt – milyen más sajátosságok, konkrétabb, differenciáltabb funkciók társíthatók. Kicsinyítés esetén a kvantitatív értékelés mellett szinte minden esetben számolnunk kell kvalitatív értékeléssel is. A kvalitatív értékelésben elsősorban a beszélőnek az értékelt entitással kapcsolatos személyes attitűdje, szubjektív véleménye (kedveskedés, becézés, gyengédség lenézés, megvetés, becsmérlés, ócsárlás stb.) fejeződik ki. Ugyanaz az affixum tehát nem csak kis méretre / mennyiségre / időtartamra / fiatal korra stb. utalhat, hanem minőségi jegyet is érinthet, pozitív vagy negatív irányú kvalitatív értékelést is kifejezhet. Ilyenkor a származék jelentése nem merül ki az [X] + [kicsi] jelentésben, hanem tisztán szubjektív-evaluatív komponensekkel vagy beszédhelyzettől függően valamilyen új jelentésárnyalattal egészülhet ki: „a képzett szó jelentései árnyalatbeli különbségeket mutathatnak annak függvényében, hogy a diminutívum melyik jegyet módosítja” (Zsemlyei 2011: 48). A szerteágazó jelentések gyakran együttesen lépnek fel, egy derivátumon belül. A derivátum elsődleges jelentését a bázison túl mindig a kontextus határozza meg.

A kicsinyítő képzőkön kívül az affektív morfémák sajátos csoportját jelentik a nagyító képzők, az augmentatívumok. Mindkét képző a legnagyobb jelentéstani változatossággal az alapszó szófaját változatlanul hagyó főnévképzésben követhető nyomon. A nagyító alakokat egyébként kizárólag főnévi bázisból lehet létrehozni (vö. Körtvélyessy 2014: 297), míg a kicsinyítő képzős adatok között vannak igei bázisból létrejött derivátumok is, amelyek persze nem váltak termékeny mintává (pl. *szip-ka*, *lep-ke*).

2. A nagyító képzőkről

Ezek a képzők a kicsinyítő–becéző szerepű képzőkhöz képest ellenkező irányú jelentést hordoznak, 'nagyítás'-t, 'nyomatékosítás'-t, 'túlzás'-t, alkalmanként 'tisztelet'-et, de előfordul, hogy 'ócsárlás'-t fejeznek ki.

¹ Minden evaluatív jelentés egyúttal pragmatikai jelentés is, hiszen mindig beszédhelyzethez kapcsolódik, a fordítottja azonban nem igaz: „nem minden pragmatikai jelentés evaluatív jellegű” (Kiefer–Németh 2014: 252).

A nagyító képzők általában az alapszó által jelölt fogalom tartalmának nagyobb mértékét fejezik ki, a 'nagy' szemantikai jeggyel egészítik ki annak a jelentését, mintegy felnagyítva azt. A korai magyar grammatikák általában említést tesznek a magyar nyelv nagyító képzőiről (pl. Balassa-Simonyi 1895), a legújabb grammatikákban azonban alig találunk leírást ezekről a képzőkről, ugyanis a nagyítást kifejező képzők mára szinte kizárólag a nyelvjárásokban élnek, a köznyelvben csak néhány keresztnév becéző alakjában használatosak (pl. *Ist-ók*), és új származékokat ma már nemigen hoznak létre.

Az indoeurópai nyelvekben is találkozunk nagyító képzőkkel, például:

- a portugálban (augmentativo) a szó végéhez járuló *-ão, -zão*,
- a spanyolban: *-ote, -ón, -azo*.
- az olaszban (suffisso accrescitivo): a nagyító–rosszalló főnév vagy melléknévképzők főleg érzelmi alapon befolyásolják az alapszó jelentését; meglehetősen gyakoriak, külön készletárral rendelkeznek: *-one, -ona* (pl. *casa* 'ház' > *cas-one* 'nagy ház', *naso* 'orr' > *nas-one* 'nagy orr', *libro* 'könyv' > *libr-one* 'nagy könyv', *orecchio* 'fül' > *orecchi-one* 'nagy fül', *barile* 'hordó' > *barilona* 'nagy hordó', *stupido* 'ostoba' > *stupid-one* 'nagyon ostoba'); *-otto, -otta / -occio, -occia / -ozzo, -ozza* képzők a nagyítás kisebb mértékét fejezik ki; gyakran a tárgyat jelölő főnév alakjára, jellegére utalnak (pl. *barile* 'hordó' > *baril-otto / baril-ozzo* 'kisebb, de zömök, széles hordó'; *-accio*, pl. *cattivo* 'rossz' > *cattiv-accio* 'nagyon rossz', *ricco* 'gazdag' > *ricc-accio* 'nagyon gazdag', *povero* 'szegény' > *pover-accio* 'nagyon szegény');
- a franciában: a *gallon* 'angolszász űrmérték (3,7–4,5 liter) az ófrancia 'nagy tál, korsó' jelentésű *galon* folytatója; a szó végén nagyító képző van, a tő ismeretlen;
- az oroszban az *-ин(a)* és az *-иш(e/a)* képzőkkel létrejött szavak az alapszóval jelölt tárgy átlagosnál nagyobb méretét fejezheti ki, illetve annak értékelését is akár pozitív, akár negatív előjellel: *-ин(a)* (pl. *дом* 'ház', *дом-ина* 'hatalmas ház', *холод* 'hideg', *холод-ина* 'nagy hideg'), *-иш(e/a)* (pl. *собака* 'kutya' > *собач-ише* 'óriási, hatalmas kutya'; *бород* 'szakáll' > *бородуиша* 'nagy szakáll', *голос* 'hang' > *голос-ише* 'nagy hang');
- a lengyelben: *ogień* 'tűz' > *ogn-isko* 'tábortűz', *igra* 'játék' > *olimpijskie igrz-yska* 'olimpiai játékok'.

A nagyító képzők funkciómegoszlása tehát ugyanúgy kettős, mint a kicsinyítő–becéző képzőké a különféle nyelvekben, vagyis szemantikai és pragmatikai természetet egyaránt mutatnak.

3. A nagyítást morfológiai szinten megvalósító eszközök a mai magyar nyelvben

3.1. -Ók

A *Tüzetes magyar nyelvtan történelmi alapon I.* című grammatika (Balassa–Simonyi 1895) az *-Ók* képzőt mint sajátos, nagyító jelentésű képzőt említi. Az *-Ók* nagyító képző ugyanazokat az elemeket tartalmazza, mint az egyalakú, kicsinyítő–becéző funkciójú *-kó* képző (vö. *Jan-kó, Fer-kó, Pal-kó, Lac-kó*), csak fordított sorrendben: az *-Ók* az *-ó* és a *-k* elemek összetapadásával még az ősmagyar korban keletkezett képzőbokr (vö. D. Bartha: 1958: 115). A régi nyelvben, nyelvjárásokban kifejezhetett nagyítást, sértő megnevezést. Ma már az elavult, ritka és természetlen képzők között tartjuk számon.

A kicsinyítő képzőkhöz hasonlóan a nagyító képző is kifejezhet kvantitatív és kvalitatív értékelést is.

3.1.1. Kvantitatív értékelés

A kvantitatív értékelés vonatkozhat az entitás (objektív) mérhető fizikai tulajdonságára (méret, kiterjedés, életkor). Píyen esetben a [nagy] jelentésem lexikai természetű, tehát a származék szemantikai szerkezete leírható a 'tő + AUG képlettel. A nagyítás mint képzőfunkció első-

sorban köznévi alapú képzéseknél jelentkezik. Ilyen esetekben a nagyító képző csak szemantikai jelentést hordoz. Ebbe a kategóriába egyrészt a 'dolog' jelentésű, valamilyen fizikai kiterjedéssel rendelkező, állandó alakú és méretű konkrét főnevek (főként testrésznevek), másrészt állatok nevei tartoznak, például:

- testrészek nevei: **szemők* 'nagy szemű vagy szemöldökű <ember, állat>', *pofoók* / *pufók* 'nagy-pofájú' (a hangutánzó *pofo-* / *pufo-* tőhöz [vö. *puffad*] az *-ók* nagyító képző járult, vö. Pais 1928: 39), *hasók* 'hasas', *fülök* 'nagyfülű', *orrók* 'nagyorrú', *szájók* 'nagyszájú', *ajók* 'vastag, nagy ajkú', *pohók* 'kidudorodott hasa van, pohos, potrohos', *tagók* 'nagytagú, tagbaszakadt', *monyók* 'nagy monyú, nagy tojású', *czubók* / *czobók* / *czubák* / *czobok* (< *comb*) '(szárnyas) állat inas, vastag combja' (Erdélyben), *szőrmók* (< *szőr* + [*cók*]mók) 'feltűnően bozontos szakállú, bajuszú és nagyhajú férfi';
- állatnevek: **herny-ók* 'nagy hernyó', **csereb-ók* 'nagy cserebogár', **pill-ók* 'nagy lepke, pillangó';
- egyéb szavak: *csomb-ók* / *csimb-ók* 'nagy bog, csomó', *bibircs* > *bibircs-ók* 'nagy szemölcs, pörsenés, pattanás'

A nagyításnak ebben a legkézenfekvőbb esetében az objektum valamennyi vonalszerű paramétere (hosszúság, szélesség, magasság) felnagyítódik, általános méretbeli növekedésük következik be.

A kvantitatív értékelés az entitás életkorára is vonatkozhat, azt is módosíthatja. Ebbe a csoportba zömmel élőlényt jelentő konkrét főnevek, elsősorban rokonságnevek sorolhatók, pl. *anyjók* ~ *anyók* 'élemedett korú, öreg anya', *apjók* ~ *apók* 'élemedett korú, öreg apa'. A latin eredetű *Bartholomaeus* keresztnév a magyarban *Bartalan* ~ *Birtalan* ~ *Bertalan* változatokban honosodott meg. Ezek rövidített (megcsonkolt) *Bart-* ~ *Bert-* ~ *Birt-* változatának *-ók* képzős alakja később apanévi családnevvé vált: *Bartók* ~ *Bertók* ~ *Birtók* 'a nagy, az öreg *Bart-* ~ *Bert-* ~ *Birt-* nevű személy fia, leszármazottja' jelentésben (vö. Balázs 2016).

3.1.2. Kvalitatív értékelés

Valószínűleg nem lehet általánosságban kijelenteni, hogy minden nagyító képzős származék szemantikai szerkezete leírható a 'tó + AUG képlettel, tehát a képző nem csak nagyítást aktualizálhat. A kvantitatív értékelés mellett számolnunk kell kvalitatív értékeléssel is. A kvalitatív értékelésben a beszélőnek általában az értékelt entitással kapcsolatos személyes attitűdje (kedveskedés, becézés, lenézés, megvetés stb.), szubjektív véleménye fejeződik ki. Ugyanaz az affixum tehát nem csak nagy méretre utalhat, hanem minőségi jegyét is érintheti, pozitív vagy negatív irányú kvalitatív értékelést is kifejezhet, a származék jelentése a beszédhelyzettől függően valamilyen új jelentésárnyalattal egészülhet ki.

A nagyító képző kvalitatív funkciója a becézésekben jut kifejeződésre, tulajdonneveknél, elsősorban személyneveknél vehető számba, pl. keresztnemek mellett: *Erzs-ók*, *Ist-ók*, *Il-ók*, *Mih-ók*, *Ann-ók*, *Jan-ók*, *Bert-ók*. A személynevek becéző képzőjeként régies, illetőleg nyelvjárási. A *Mih-ók* a *Mihály* becéző formájaként is él, köznevesült változatában (*mihók*) azonban pejoratív jelentéssel rendelkezik: 'mafla, nagy darab férfi'-t jelent (vö. a *Mária* / *Pál* / *Fruzsina* köznevesült változatait: *maca* pejor 'a férfi szeretője' / *pali* argó 'becsapható, hiszékeny férfi' / *fruska* biz 'virgonc, serdülő lány'). A mai magyar köznyelvben talán csak a tréfás hangulatú *pufók* 'erősen telt, kövérkés arcú kisgyerek, személy' szavunk őrzi az *-ók* képző kedveskedő, kicsinyítő-becéző árnyalatát.

A becéző funkcióban használt nagyítóképzős szavak használata a bizalmas társalgásra jellemző. Ilyen esetben a képzőnek sem nagyító, sem érzelmi-értékelő funkciója nincs, jelentésük csak pragmatikailag határozható meg. Legtöbb esetben csak a nyelvi érintkezés közvetlenségét, meghittségét, családiasságát jelzi. Ezt hivatott kifejezésre juttatni a fogadkozaskor, esküdő-

zésekor használt, nagyító képzőt tartalmazó nép tréf *bizistók* 'Bizony Isten' vagy az *istó-kuccse* 'Bizony mondom, igazán! Isten (engem) úgy segítjen!' is.

Negatív irányú értékelést, negatív viszonyulást (elsősorban gúnyolódást) is kifejezhetnek ezek a képzések, pl. *pir-ók* 'vörös hajú és arcú', *rip-ók* ~ *rip-ők* ~ *rüp-ők* 'kihívóan szemtelen, pimasz <alak, viselkedés>'.

3.1.3. Az -Ók szokatlansága

Az -Ók nagyító képző több szempontból is szokatlannak számít a magyarban. A képzés művelete nem az alaktanban megszokott szabályokat követi, ugyanis a toldalék a bázisszó megrövidült, nem transzparens tövéhez járul. A szórövidülés valójában szócsonkítás/szócsonkulás eredménye, amely a lexémák bizonyos részleteinek elhagyásával történik, meglehetősen kiszámíthatatlanul (vö. Kiefer 1998: 226–227). Ez a képzésforma meglehetősen ritka, hiszen más töcsonkítással járó morfológiai műveletet nem ismerünk a magyar alaktanban: „[...] a szabályos képzés szóalapú, márpedig a csonka tövek nem önálló szavak” (Kiefer 1998: 226–227). A csonkítás megszokott velejárója a kicsinyítés-becézés formai megoldásának.

Az -Ók képző két változatú toldalékmorféma ugyan (vö. *szem-ők*, *orr-ók*), de sok esetben tapasztalható, hogy magas magánhangzókat tartalmazó tövek a toldalék hátulképzett magánhangzót tartalmazó változatát veszik magukhoz, pl. **herny-ók* **csereb-ók*, **pill-ók*, **szőrm-ók*, **csimb-ók*, **bibircs-ók*. Ez egyrészt a nyelvben megjelenő játékosságra való törekvés kifejeződése lehet, másrészt a becéző képzés egyik fő stilisztikai jellemzője a megszokottól, az unalmastól való eltérés. A fenti példákban hangrendi elhasonulás történik: habár használható lenne illeszkedő toldalék, mégis inkább a nyelv konvencióitól eltérő formát választjuk.

A kicsinyítő képzők esetében különösen feltűnő jelenség a képzőhalmozás: azonos funkciójú képzőt többet is csatolhatunk az alapszóhoz, pl. *any-á-cska*, *Mar-i-ká-cska*, jóllehet azonos funkciójú képzőből általában csak egy szokott lenni a szóalakokban. A képzők egymás utáni halmozása egyébként a szubjektív-evaluatív toldalékok sajátos jellemzője, egyrészt a képzés játékosságának a megnyilvánulása: a beszélők a rendelkezésükre álló formánsokat számtalan lehetséges variációban kapcsolják össze, állandóan változtatva e képzők állományát (Szegegyi 1991: 207), másrészt a produktívitás magas fokára utal, hiszen ebben az esetben a szabály közvetlenül azután is működik, miután már alkalmazták (Nyéki 2018: 31). Míg a diminutív képzők egymás utáni működésének elvben nincs korlátja (négyeszeri alkalmazásra is találni példákat, pl. *ap-u-ci-ká-cska*), addig az augmentatív szuffixumnak többszöri előfordulására (egy bázison) a magyarban nem találtam példát. Érdekes, hogy éppen ez a szempont mutat rá arra, hogy a diminutívum-képzés jóval termékenyebb morfológiai művelet (Nyéki 2018).

3.2. -sÁgOs

A -sÁgOs képzőt többé-kevésbé tudatos képzőalkotás hozta létre a felsőfok jelölésére a kései ómagyar korban. „Az ok valószínűleg a kódexek fordítás mivoltában keresendő: az eredeti latin szövegekben ugyanis a melléknevek felsőfoka képzéssel alakult, s a fordítók a lehető legnagyobb szöveghűségre törekedve a magyar megfelelőket is képzett szavakként akarták megadni” (Benkő 1992: 306). „Ez a képzőbokor úgy keletkezett, hogy a -sÁg, -sÁg képzős alapszóhoz az -s nomen possessoris képző járult. Mivel a -sÁg, -sÁg rendkívüli elevenessége miatt a -sÁgos, -sÁges végződésű melléknevek mellett a megfelelő -sÁg, -sÁg képzős főnevek mindig kimutathatók, gondolhatnánk arra is, hogy a -sÁgos végződés nem vált képzőbokorrá” (D. Bartha 1958: 121). A -sÁgOs végződés azonban együttesen olyan jelentést hordoz, amely nincs meg külön sem a -sÁg, sem az -(V)s képzőben: a tulajdonság nagy voltát, rendkívüli mértékét fejezi ki. A *boldogsÁgos*, *jósÁgos*, *fényessÁges*, *szépsÁges*, *hűsÁges*, *dicsősÁges*, *szentsÁges*, *mélyssÁges* stb. melléknevek alaktani megítélésével kapcsolatban a leíró grammatikákban sincs

egységes állásfoglalás. „A mai magyar nyelv” a *-sÁgOs* toldalékról olyan képzőcsoportként tesz említést, amelyik bizonyos származékokban összetett képzőként viselkedik, más, hasonló szerkezetű származékokban viszont csupán továbbképzés történt. A fejezetet író Velcsov Mártonné szerint összetett képző van a *jó-ságos*, *hű-séges*, *szép-séges* szavakban, ezekben a példákban ugyanis egységesnek véli a képzőbokr jelentését (függetlenül attól, hogy szerkezetileg jól tagolhatók), mert a származékszavak a *jó*, *hű*, *szép* alapszókkal állnak szemben, azok nyomatékossabb szinonimái. Velük szemben továbbképzésről kell beszélnünk pl. az *egész-ség-es* melléknév esetében, mert itt a közbeeső képzett főnevet, az *egészség-et* képeztük tovább melléknévvé, tehát két különálló, egyszerű képző rajta a *-ség* és az *-(e)s* (Bencédy és mtsai. 1991: 119).

T. Somogyi Magda (2000) – a leíró nyelvtani hagyomány ellenére – cáfolja a *-sÁgOs* képző egységes képzőbokorként való értelmezését. Elismeri ugyan, hogy a *-sÁgOs* szuffixum nemegyszer mást jelent, mint a *-sÁg + -Os*, pl. *jóságos* ’nagyon jó’, *szépséges* ’nagyon szép’, ugyanakkor ezekben a derivátumokban is jól érzékelhető a ’jósággal, szépséggel ellátott’, vagyis az *-s* képzőből levezethető jelentéstartalom. Szerinte még a *nagy-ság-os*, *méltó-ság-os* szóalakok jelentésének eltérése sem a *-sÁgOs* toldaléksor összeforrásában keresendő, hanem az egész szóalak specifikus jelentésével magyarázható. A *nagyság* és a *méltóság* voltaképpen (legalább) két jelentéssel rendelkeznek, egy konkrétan (’fizikai méret’, illetve ’magas rang’) és egy elvonttal (’fontosság, szellemi stb. kiválóság’, illetve ’valaminek a tiszteletet keltő volta’). Az idézett derivátumok az elvont lexémákon alapulnak. Ha még teljes határozottsággal dönthetnénk is az ilyen esetekben az összeforrottság mellett, az anyanyelvi beszélő valószínűleg képzőként kezelné a toldalékokat a módosult jelentésű szavakban is (vö. még *bátorságos*, *bensőséges*, *boldogságos*, *bőséges*, *dicsőséges*, *fensőséges*, *fényességes*, *gyönyörűséges*, *igazságos*, *készséges*, *kétséges*, *magasságos*, *mélységes*, *szélsőséges*, *szentséges*, *szörnyűséges*, *tisztességes*, *valóságos*, *vígságos*).

3.3. *-(V)s*

Érdekes szemantikai csoportot alkotnak azok a derivátumok, amelyek bemenetüül külső testrésznevek szolgálnak. A külső testrésznevekhez általában ritkán járul *-(V)s* képző, ezek a derivátumok ugyanis általában nem képesek egyedítésre, ezért személyek jellemzésére nem alkalmasak (a *fejes*, *kezes* stb. ’valakinek feje, keze van stb.’ jelentésben minden emberről állítható). Néhány származéktól (pl. *bajuszos*, *borostás*, *szakállas*) eltekintve a külső testrésznevekkel való jellemzésnek kizárólag akkor van értelme, ha az illető testrész jellemző tulajdonságát (nagyságát, színét stb.) is azonnal megnevezzük; a melléknévvel determinált főnévi alaptaghoz azonban ilyen esetben általában az *-(j)Ű* képzőt illesztjük: *elálló fülű*, *szép szemű*, *kerek arcú* stb. A külső testrésznévvel történő egyedítés csak azokban a példákban fogadható el, amelyekben „a főnévi fej által kifejezett entitásnak nem lényegi jellemzője a melléknév által jelölt tulajdonság, pl. *hajas baba*” (Laczkó 2000: 648). Ha külső testrészeket jelentő főnevekből mégis létrehozunk *-(V)s* képzős származékokat, pl. *combos*, *faros*, *fenekes*, *hasas*, *melles*, *pocakos*, *tenyeres-talpas*, *termetes*, *testes*, *vállas*, akkor ezekben az *-(V)s* ellátottságot kifejező funkciója nagyító árnyalattal egészül ki, s az így képzett szó az alapszóban jelölt testrész feltűnő méretére utal, pl. *combos* ≠ ’combja van’, *melles* ≠ ’melle van’, *tenyeres-talpas* ≠ ’tenyere, talpa van’, *vállas* ≠ ’vállja van’ stb., inkább a jelzővel egyedített *-(j)Ű* képzős *erős combú*, *nagy mellű*, *nagy kezű*, *nagy lábú*, *széles vállú* stb. melléknévek jelentésével mutat rokonságot. Hasonló példák még: *szájjas* ’nagyszájú, nagyhangú’; *szemes* ’a kedvező lehetőséget hamar felismerő és kihasználó’; *(szem)füles* ’mindenre felfigyelő, a kedvező lehetőséget hamar felismerő és kihasználó’.

A *szín / szag / illat / íz / hang / kor / idő / hír* főnevekből is képezhetők *-(V)s* képzővel származékok: *színes, szagos, illatos, ízes, hangos, koros, idős*. A képzett forma ezekben az esetekben is sűrítést fejez ki, tudniillik a képzett szó nem egyszerűen összege az alapszó és a képző jelentésének: *hangos* ≠ 'hanggal rendelkező', *szagos* ≠ 'szaggal rendelkező', *koros* ≠ 'kora van' stb.; jelentése inkább 'nagy hanggal, erős szaggal rendelkező, magas korról megáldott', tehát a jelzővel egyedített *-(j)Ű* képzős *nagyhangú, erős szagú, éltés korú* stb. melléknevek jelentésével mutat rokonságot.

3.4. *-cskA*

A *-cskA* ma alighanem a leggyakoribb kicsinyítő képző, amely az azonos szerepű *-cs* képző és *-kA* képzőbokorra tapadásával viszonylag későn, a kései ómagyar korban keletkezett magyar fejlemény. Első ismert adata a Jókai-kódexben (1372 u.) fordul elő (*helleczken* 32), ettől kezdve viszont folyamatosan adathozható (vö. Szegfű 1992: 304). Egyes erdélyi nyelvjárásokban nagyító szerepe is megfigyelhető, pl. *ügyesecske* 'nagyon ügyes', *meredekecske* 'igen meredek' (vö. Kiss 2001: 354). A napjainkban is határozottan gyakori, bár korlátozottan produktív ebben a jelentésében.

3.5. *-AtOs*

Péter Mihály az erősítés eszközeként említi „a régiesnek ható *-atos, -etes* képzőt is: *alkalmatos, félelmetes, kellemetes, szorgalmatos, szemérmes, szerelmetes* stb.” (1991: 92). Tudomásom szerint *-AtOs* képző nincs a magyarban. Az *-AtOs* végződésről rendelkező fenti esetek inkább az ellentétpárok szoros kapcsolatát, asszociációs egymásra hatását tükrözik, pl. az *alkalm-atlan* ↔ *alkalm-atos* 'alkalmas', *(ki)állhat-atlan* ↔ *állhat-atos* 'következetesen, szilárdan kitartó, nagyon hűségese', *kellem-etlen* ↔ *kellem-etes* 'nagyon kellemes', *szemérm-etlen* ↔ *szemérm-etes* 'túlzottan szemérmes' alakokban világosan felismerhető fosztóképzős ellentétpárjuk: az *-At* szótag mintha az *alkalm-atlan, (ki)állhat-atlan, kellem-etlen, szemérm-etlen* melléknevek fosztóképzőjéből (az *-A-* előhangzó és a fosztóképző első fonémája) került volna át az *-Vs* képző elé.

3.6. *Túlzófok*

A nagyítást morfológiai szinten megvalósító eszköz még a névszók csoportjában a túlzófok. Különleges esetként tarthatjuk számon a túlzófokot, mely az adott tulajdonság lehető legnagyobb mértékére utal, és melyet a felsőfok prefixumának meg többszörözésével fejezünk ki a magyarban, pl. *legeslegeslegjobb*. A felsőfok és a túlzófok között valójában nincs logikai/szemantikai különbség, hiszen a felsőfok szemantikailag egy értékskála legfelsőbb fokát fejezi ki: „semmi sem jobb a legjobbnál, semmi sem nagyobb a legnagyobbknál, semmi sem távolibb a legtávolibbnál stb.” (Kiefer–Németh 2014: 257). A túlzófok tehát csak pragmatikai szempontból különbözhet a felsőfoktól: „azt juttatja kifejezésre, hogy a beszélő nyomatékosan szeretné felhívni mondanivalója fontosságára hallgatója figyelmét, valaminek az intenzitását akarja fokozni (...) A túlzófoknak ezért mindig van érzelmi színezete is, szemben a felsőfokkal, amely általában tényszerű összehasonlítás eredménye. A túlzófok alkalmas arra, hogy felkeltse a hallgató érdeklődését, fokozza a feszültséget” (Kiefer 2003: 110–111).

4. Befejezés

Ebben a tanulmányban egyelőre csak a nagyítást morfológiai szinten megvalósító eszközöket gyűjtöttem össze a névszók csoportjában. A valóság ennél persze jóval összetettebb, hiszen ez a jelentés más eszközökkel, más nyelvi szinten is előfordulhat, pl. a szóösszetételek különböző fajtáiban (pl. *réges-régi, unos-untalan, nőttön-nő // nyakra-főre, út-ver, él-hal*), ikerítéssel (pl. *limlom, tarkabarka*), az igekötőknek köszönhető jelentésekben (pl. *túlsóz, túlidegeskedi a vizsgát / kiséri magát, kialussza magát, kikiabálja magát*), illetve a nagyítás lexikai (szókészlet) úton is megvalósulhat, pl. *koldusszegény, patyolatfehér, extrafinom, hiperérzékeny, szuperintelligens, ultrabalos* (vö. Székely 2001b): ezek az utótag túlságos, szélsőséges vagy hivalkodó voltára utaló érzelmi-értékelő mozzanatot hordoznak.

5. Rendhagyó befejezés

A 'nagyítás', a 'fokozás', a 'túlzás' jelentés nyelvi kifejezőeszközeiről szóló kis írásomat egyúttal születésnapra is szánom, amely abból az alkalomból íródott, hogy *szép-séges, jóságos, ügyesecske* ünnepeltünk immáron *bőségesen* válogathat a magyarországi közlekedési eszközök között, amelyek bármelyikén is ingyenesen utazhat. *Mélységes* hódolattal és szívem *legeslegmélyebb* szeretetével kívánok *boldogságos* születésnapot, és még sok-sok *gyönyörűséges, fényességes, dicsőséges* és *vígsgagos* évet: Isten éltesse sokáig, kedves Orsi!

Irodalom

- Balassa József – Simonyi Zsigmond 1895. *Tüzetes magyar nyelvtan történelmi alapon I. Magyar hangtan és alaktan*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Balázs Géza 2016. *Nyelvi barangolások*. Napkút Kiadó, Budapest.
- D. Bartha Katalin 1958. *A magyar szóképzés története (Magyar történelmi szókészlet II.)*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bencédy József – Fábián Pál – Rácz Endre – Velcsov Mártonné 1968. *A mai magyar nyelv*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Benkő Loránd (szerk.) 1991. *A magyar nyelv történelmi nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Benkő Loránd (szerk.) 1992. *A magyar nyelv történelmi nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc 2003. Morfopragmatikai jelenségek a magyarban. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XX*: 107–128.
- Kiefer Ferenc – Németh Boglárka 2014. Evaluatív jelentésű képzők a magyar nyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények* 110: 251–258.
- Kiefer Ferenc – Németh Boglárka 2015. Hungarian. In: Grandi – Körtvélyessy (szerk.) 2015: 227–237.
- Kiss Jenő (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Körtvélyessy Livia 2014a Az evaluatív morfológia értékelése – több nyelv vizsgálatára alapozott elemzés I. *Magyar Nyelv* 110: 169–176.
- Körtvélyessy Livia 2014b Az evaluatív morfológia értékelése – több nyelv vizsgálatára alapozott elemzés II. *Magyar Nyelv* 110: 293–304.
- Laczkó Géza 1907. *Játszi szóképzés*. Különnyomat a *Magyar Nyelvőr*ből. Atheneum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Kiadása, Budapest.
- Laczkó Tibor 2000. Zárójelezési paradoxonok. in Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan, 3. Morfológia*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Nyéki Bence 2018. Kicsinyítés és nagyítás az orosz nyelvben. Produktivitás és szemantika. In: Engelné Nagy Éva (szerk.): *Kicsinyítés és nagyítás. Tanulmányok a II. Szláv Filológiai és Kultúratudományi Konferencia előadásaiból (Eötvös Collegium, 2017. május 26)*. ELTE Eötvös Kollégium, Budapest.
- Nyéki Bence 2019. Denominális diminutívképzés az orosz, német és magyar nyelvben. <https://doi.org/10.33934/initium.2019.1.2>

- Pais Dezső 1928. Puha, puffan, páhol. *Magyar Nyelv* XXIV [1–2]: 37–40.
- Péter Mihály 1991. *A nyelvi érzelemkifejezés eszközei és módjai*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- T. Somogyi Magdolna 2000. *Toldalékrendszerezésünk vitás kérdései*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Szegfű Mária 1992. A névszóképzés. In: Benkő (szerk.) 1992: 268–320.
- Székely Gábor 2001a A lexikai fokozás a magyar nyelvben. *Magyar Nyelv* XCVII [4]: 432–446.
- Székely Gábor 2001. *A lexikai fokozás*. Scholastika, Budapest.
- H. Varga Márta 2023. Képző vagy nem képző? A (denominális) diminutív toldalékok grammatikai státusáról. *Folia Uralica Debreceniensia* 30: 299–310.
- H. Varga Márta. A (denominális) diminutívumok funkciói. *Folia Uralica Debreceniensia* (megjelenés alatt)
- Zsemlyei Borbála 2011. Kicsinyítő képzők az erdélyi régiségben. *Erdélyi Tudományos Füzetek* 268. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

H. Varga, Márta

Augmentatives (morphological derivatives with augmentative content) in Hungarian

Evaluative morphology is a field of linguistics that studies the formation of morphological derivatives with evaluative content (augmentatives, diminutives, pejoratives and amelioratives). Although evaluative constructions in Hungarian are not always a matter of morphology (they cannot always be considered end-products of word formation processes), morphology plays a dominant role in the formation of Hungarian evaluatives; however, the role of pragmatics seems to be central too. Another central issue is the wide set of semantic nuances that usually accompany augmentatives, diminutives, pejoratives, and amelioratives. The aim of this paper is to investigate the augmentatives in Hungarian, which is a complex task considering the vast diversity of their pragmatic functions and nuances of their meanings. Nonetheless, the paper tries to demonstrate how and where the three disciplines of morphology, semantics and pragmatics meet in Hungarian evaluatives. The first part of the study is devoted to the examination of archaic, rare and non-productive *-Ók* suffix, while the second part focuses on the characterization of other suffixes (e.g., *-sÁgOs*, *-(V)s*, and *-cskA*) – derivational endings that express augmentation in various contexts.